

ג.ד.11. כותבת

תמר ה'כותבת' נזכר פעמים רבות במקורות חז"ל לדוגמה: משנה, סוכה פ"ב מ"ה; תוספתא, ברכות פ"ד ה"טו; ירושלמי, סוכה פ"ב ה"ו, נב ע"ד; בבלי, כריתות יד ע"א; בראשית רבה, פמ"א ז, עמ' 413; ילקוט שמעוני, יהושע פ"ז יח, עמ' 697. נעיין במקורות אלו ומקורות נוספים, בכדי ולברר האם ה'כותבת' הוא זן תמרים.

במדרש רבה נאמר "... ומלך בבל, אנטיקיסר שלו היה יושב ביריחו, והיה זה משלח לו (לזה) כותבת, וזה משלח לו (לזה) דוריות" (בראשית רבה פפ"ה יג, עמ' 1050). המדרש אומר, כי פקיד מלך בבל השוהה ביריחו, שולח למלך מתנה (ייחודית) ואלו תמרים 'כותבות' (יתכן והמדרש מתאר מצב מהתקופה הפרסית).

ידוע לכל כי בשטחים נרחבים בבבל גדלים התמרים, אם כן מדוע פקיד המלך שולח תמרים למלך בבל? וכי "תבן אתה מכניס לעופריים?" במידה ונאמר שתמרי בקעת הירדן אלו היו איכותיות שלא ניתן למצוא כמותן בבבל, יובן מדוע שלח פקיד המלך תמרים לבבל. מסקנה נוספת שנוכל להסיק היא, כי אלו תמרים יבשות, שכן שאם ה'כותבות' הם תמרים לחים יש להניח שיחמיצו עד הגעתם לבבל.

מדרש נוסף הזכיר את ה'כותבת', עוסק בעניין המוזכר בבראשית י"ד, מלחמת ארבעת המלכים הגדולים מאזור הפרת – והחידקל אשר ערכו מסע לארץ כנען, בעקבות מרד של חמשת המלכים באזור בקעת ים המלח. בפסוק 11 נאמר: "ויקחו את כל רכוש סדום ועמורה ואת כל **אכלם** וילכו", (המדובר בארבעת המלכים). אומר המדרש "ר' יהודה אומר זו עבודה אמר רבי נחמיה אלו כותבות" (בראשית רבה פמ"א ז, עמ' 413).

נתמקד בדברי רבי נחמיה, לדבריו לקחו המלכים אתם בחזרתם לעילם ושנער 'כותבות'. מדוע לשיטת רבי נחמיה לקחו מלכי בבל תמרים 'כותבות'? וכי באזור מגוריהם אין תמרים? הרי הדקלים גדלים בשפע רב באזור עילם שנער וכל אזור הפרת והחידקל! אלא כנראה, לקחו הם תמרים באיכות וטובה בהרבה מהקיים בבבל. התמרים מזן ה'כותבת' היו פירות איכותיים וייחודיים, תמרים אשר הלוקחים אותם העריכו כי הם לא יחמיצו במהלך הליכתם הארוכה עד הפרת והחידקל. על כן סביר להסיק ממדרשים אלו, כי המדובר בתמרים איכותיות ויבשות אשר במרחב הסהר הפורה גדלו רק באזור ים-המלח.

אבל עדיין נשאלת השאלה, מניין לנו שמדובר בזן בפני עצמו? יתכן ומדובר במכלול זנים יבשים מארץ ישראל, והתואר '**כותבת**' מתאים להגדרה הכוללת של זני תמרים יבשים הגדלים בבקעת הירדן.

על מנת לענות על שאלה זו נעיין בדברי המשנה, "אין מביאין ביכורים חוץ משבעת המינים לא מתמרים שבהרים, ולא מפירות שבעמקים, ולא מזיתי שמן שאינם מין המובחר" (ביכורים פ"א מ"ג), משמע מן המשנה, שיש צורך להביא ביכורים באיכות טובה לבית המקדש. המשנה מגדירה לנו היכן יש פירות איכותיים, ובתוך כך אומרת המשנה, שתמרים הגדלים בהרים אינן איכותיות. המשנה העשירית באותו פרק אומרת "ואלו מביאין ביכורים וקורין... מתמרות שבעמקים" (ביכורים פ"א מ"י). משנה זו אומרת, שרק תמרים שגדלו בעמקים, מביאים כביכורים לבית המקדש, ועליהם קוראים את פרשת הביכורים. משמע ממשנה זו כי תמרי איכות צמחו בעמקים. לאלו עמקים מכוונת המשנה? בתוספתא נאמר, "רשב"ג אומר אין מביאין בכורים תמרים חוץ מן התמרים של יריחו, ואין קורין אלא על הכותבות בלבד" (ביכורים פ"א מ"ה).

התוספתא מגדירה מהיכן עלינו להביא תמרים לביכורים, כלומר לאיזה עמק התכוונה המשנה במסכת ביכורים. אומר רשב"ג, לא כל תמרי העמקים טובים כפי שהיינו יכולים להבין מהמשנה, אלא תמרי עמק יריחו בלבד! (סביר לומר כי לאו דווקא יריחו אלא יריחו וסביבותיה כולל עין גדי, וצוער, וכיוצא בזה). מן המשנה ניתן היה להבין כי גם תמרים אשר צמחו במישור החוף שהוא עמק, ניתן להביאם כביכורים. כדי להפריך סברה זו אומר רשב"ג הבאת ביכורים רק מעמק של יריחו.

בהמשך דבריו של רשב"ג בתוספתא, ישנה תוספת, "ואין קורין אלא על הכותבות בלבד". קריאה זו היא וידוי הביכורים הנזכר בתורה, כאשר מביאים את הפרות המובחרים שיצאו ראשונה, משבעת-המינים בהם נשתבחה ארץ ישראל לבית המקדש, לאחר שהכהן לוקח את סל הפירות, קורא העולה-לרגל מספר פסוקים מספר דברים (כו 11-1). רשב"ג אומר, שהעולה לרגל אשר הביא תמרים מיריחו ולא הביא תמרים מהזן 'כותבות', מביא אך לא קורא, שכן נאמר "ולקחת מראשית כל פרי האדמה" (שם כו 2), משמע המקדים והמובחר, ואם אין אלו תמרים 'כותבות' אין אלו תמרים המובחרות, ולא ניתן לקרוא עליהם את הפסוקים הנדרשים.

יש לציין כי את הביכורים ניתן היה להביא בין עצרת (חג השבועות) ועד לחג הסוכות.

ישנה כפילות בדברי רשב"ג במשנה, "אין מביאין תמרים אלה מיריחו", והתוספת "ואין קוראין אלא על הכותבות", אם המושג 'כותבות' ותמרים חופף את ההגדרה של זני תמרים איכותיים מאזור מיריחו מדוע הכפילות בדבריו של רשב"ג? (גם תמרים וגם כותבות). לכן נוכל להסיק

ממשנה זו שה'כותבות' הן זן תמרים, ולא הגדרה למכלול זנים יבש. זן זה גדל באזור יריחו, והוא היה נחשב לזן משובח ומקדים, ורק עליו ניתן היה לקרוא את פרשת הביכורים.⁵

(אם כי עדיין ישנו ספק מסוים בקביעה זו שכן אולי כוונת רשב"ג באומרו "תמרים", לזנים יבשים ולחים מאזור יריחו, ובאומרו "כותבות" כוונתו לזנים יבשים בלבד).

חג-סוכות, שהוא המועד האחרון להבאת הביכורים, נקבע על פי הלוח העברי, המבוסס על שנת הירח, ואילו העונות החקלאיות מבוססות על שנת השמש. בשנה בלתי מעוברת חג סוכות יכול לחול בחודש ספטמבר, שהוא חודש גבולי מבחינת הגדיד. במידה והשערה זו נכונה, יובנו דבריו של רשב"ג, הזן המומלץ לביכורים הוא: תמר ה'כותבת'. זן זה היה מקדים להבשיל מבין זני האיכות היבשים, ובחג הסוכות כבר ניתן להשיגו על כן מביאים ביכורים דווקא מזן זה.

התלמוד הירושלמי מציין תת זן נוסף את ה'כותבת- נימרית', "היו בניהן משובחות הכותבות הנמרות" (יומא פ"ח ה"ב, מד ע"ד), קרוב לודאי שמקורה של כותבת זו הוא בבית נימרה או נימרין אשר נמצאת מצפון מזרח ליריחו בבקעת הירדן (קליין, תרצ"ט, 81). ממקור זה משמע כי פרי זה היה גדול במיוחד, ונקבעה לו מידת נפח.

מידות תמר ה'כותבת'

על גודלה של הכותבת אנו למדים ממספר מקורות. התלמוד הבבלי אומר "וכותבת אית ביה שני זיתים" (כריתות יד ע"א). הכותבת שימשה מידת נפח, שוויה שני זיתים כ 54 גרם (כסלו, תשמ"ט, 435 - 436). דבר זה מלמד על משקלה של תמרה זו ואכן הוא מרשים. לשם השוואה, גודלו של תמר המגיהול, הגדול מבין זני התמרים המסחריים הידועים היום 26-30 גרם, על ידי דילול נמרץ מגיע משקל פרי הבוסר עד 37 גרם!

התלמוד הבבלי דן בנושא הקשור לחג הסוכות, ושאלתו הייתה, מה הוא שיעור אכילה המינימלי המחייב ישיבה בסוכה? עונה התלמוד "כותבת הגסה וגרעינתה מי הוי מכביצה? ! אמר רבי ירמיה :

⁵ אפשר להבין את דברי רשב"ג על פי המשנה בביכורים, "הקרובים מביאים תאנים וענבים, והרחוקים מביאים גרוגרות וצימוקים" (פרק ג משנה ג). ופרשו את המשנה כך, שהגרים קרוב לירושלים יכולים להביא פרות טריים לבית המקדש בטרם יתקלקלו יעשו כן, אבל הרחוקים אם ייקחו פרות טריים יש חשש שפרות אלו יתקלקלו בדרך, לפני ההגעה לבית המקדש. על כן יבאו הרחוקים פרות יבשים

(גרוגרות וצימוקים). אם כן ישנה אפשרות להבנת דבריו של רשב"ג כך: שאם נביא תמרים לחים מיריחו לירושלים יש חשש שיתקלקלו ויחמיצו ועל כן יביאו דווקא תמרים יבשים (= כותבות). הבעיה בהסבר זה הוא, שהמרחק בין יריחו וירושלים, היה נחשב למרחק הליכה קצר, פחות מיום אחד. ועל כך יריחו לעניין זה לא נחשבת למקומות הרחוקים, אשר ממנה היו מביאים פרות יבשים.

אין, שתי כותבות בלא גרעינתן לא הוו כביצה, כותבת הגסה וגרעינתה הוי יתרה מכביצה. אמר ר' פפא: היינו דאמרי אינשי, תרי קבי דתמרי, חד קבא דקשייתא וסריח". (יומא עט ע"ב)

[פרוש: כותבת הגסה וגרעינה יחד (האם יכול להיות) גדולים מביצה?! אמר רבי ירמיה: כן, שתי כותבות בלא גרעינן אינן בגודל ביצה, כותבת הגסה וגרעינה הרי היא גדולה מביצה. אמר רב פפא: זה הוא שאומרים בני אדם, בשני קבים של תמרים יש קב אחד של גרעינים ועוד].

במקור זה מופעים שני מושגים, כותבת, וכותבת הגסה. התלמוד משווה את נפחיהם, ולכאורה התלמוד במקור זה אינו מבחין ביניהם. משמע ממקור זה שניפחה של 'כותבת הגסה' אחת עם גרעינה בתוכה גדול מנפח ביצה. ישנן שתי דעות מה היא גודלה של ביצה במקורות חז"ל, דעה אחת 54.75 סמ"ק, ודעה שנייה 100 סמ"ק (כסלו, תשמ"ט, 436). ניתן לומר שמקור זה מתייחס דווקא ל'כותבת הגסה', אך מתוך השוואת התלמוד בין ה'כותבת הגסה' ל'כותבת' נוכל להסיק כי גודלה של ה'כותבת' הוא כביצה, נוסף לכך את הבבלי בכריתות (לעיל) האומר "כותבת אית ביה שני זיתים". מהשוואת שני מקורות אלו לתמר ה'כותבת'

עולה שניפחם של שני זיתים מעט פחות מנפחה של ביצה (כסלו, תשמ"ט, 436), והם דומים בנפחם לתמר ה'כותבת'. (פליקס אמר על ה'כותבת' "צוין שהיא קטנה מן הביצה" (פליקס, עצי פרי למיניהם, 1994, 11, - ולא ירדתי לסוף דעתו).

מהלכות יום הכיפורים אנו למדים כי מזון בנפח 'כותבת הגסה' נחשב כמזון המיישב את הדעת. מסקנה נוספת העולה ממקור זה כי משקלו של הגלעין יותר ממחצית משקלו של הפרי. לא ברור האם התלמוד מכוון בקביעה זו לכל הזנים או רק לתמרי ה'כותבת'.

התלמוד הירושלמי עוסק בדברי המשנה בדבר איסור אכילה ביום הכיפורים. קובע התלמוד כי האוכל בנפח של "כותבת הגסה כמוה וכגרעינתה" עובר על איסור אכילה ביום הכיפורים, "אמר רבי יוסה זאת אומרת שצריך למעך את חללו דל כן ניתני כמוה וכגרעינתה ומחללה" (יומא פ"ח ה"ב, מד ע"ד). הירושלמי מוסיף פרט נוסף על ה'כותבת', כי אכלוה לא כבושה, והיה חלל בין הציפה לגלעין.

תמר ה'כותבת' נחשב לזן משובח מחירו היה גבוה, זאת אנו למדים מן המשנה המביאה את פרטי הדינים בעניין פועל העובד במטע פירות, והיא באה ללמד כמה רשאי הוא לאכול בשעת עבודתו, "אוכל פועל קישות אפילו בדינר, וכותבת אפילו בדינר" (בבא מצאיה פ"ז מ"ה). המשנה מביאה דוגמה לאוכל יקר שפועל רשאי לאכול בשעת עבודתו, ואפילו 'כותבת' ששווה דינר, (גם אם יש

גוזמה בדברי המשנה, שכן במקור נוסף מצאנו כי מקדש אדם אישה 'בכותבת' ששוויה כפרוטה, עדיין אנו תחת הרושם שתמר 'הכותבת' הוא פרי יקר).

לסיכום: יש לציין שקרוב לודאי שתמרים מהזן 'כותבות' נחשבו לזן בפני עצמו, תמרים מזן זה ניתן היה לייבש. תמר זה היה גדול במיוחד (כ 54 סמ"ק, על פי הדעה ששני זיתים דומים לביצה). הזן מקדים להבשיל ואיכותי. זן זה נאכל לא כבוש, ב'כותבת' נותר חלל בין הגלעין לציפה, נפח הגלעין היה יותר ממחצית נפחו של הפרי. מחירם של תמרים מזן זה היה גבוה. תמרים אלו היו יחודיות לאזור יריחו ובקעת הירדן. על פי דברי רשב"ג, רק המביא את התמרים מהזן 'כותבות' כביכורים לבית המקדש, יכול היה לקיים את מצוות הבאת ביכורים במלואה, ולקרוא על התמרים את פרשיית הביכורים.